

Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)

Yrd. Doç. Dr. Hülya ALPER*

Abstract

At the beginning the linguistic meaning of hypocrisy is examined then hypocrisy is defined as a religious concept. After that the relationship between hypocrisy and some basic religious concepts like faith, kufr, fişq and shirk are defined. Also different types of nifaq is explained.

Later in the article emotional, intellectual and moral structure of munafiq (hypocrite) and their behavior, the character of munafiq is social and religious life are explained.

Kur'ân-ı Kerîm bağlamında nifak psikolojisini sağlıklı bir zemin üzerinde tartışabilmek için öncelikle, kelimenin anlam alanının belirlenmesi gerekmektedir. Bu sebeple makalenin ilk kısmında münâfığın sözlük ve terim anlamı üzerinde durulmuş, çeşitleri açıklanmış ve onunla bağlantılı kavramlar değerlendirmeye tabi tutularak, Kur'ân-ı Kerîm'de münâfık psikolojisi incelenmiştir.

A. Kavramsal Çerçeve

1. Sözlük Anlamıyla Münâfık

Münâfık, Arapça'da nifak mastarından türemiş bir kelimedir. Dil bilimciler, n-f-k harflerinden gelen nifakın kök anlamı üzerinde çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Ancak genelde ileri sürülen görüşler iki temel mânâyâ dayanmaktadır. Bunlardan ilki, tarla faresinin yer altında gizlendiği yuvalardan biri anlamındaki “nâfika”, diğeri ise çıkışı olan yol, yer altındaki geçit mânâsında ki “nefak” kelimesidir. Tarla faresinin yer altındaki yuvasına giden kâsia ve nâfika olmak üzere iki deliği vardır. Nâfika'nın üstü örtülü olup gizlidir. Avcı üstü açık deliğe geldiğinde, hayvan dışarıdan belli olmayan nâfika isimli diğerk delikten dışarı kaçma imkânına sahiptir.¹ Nifak içinde olan kişinin durumu ile bu kök anlam arasında benzerlik bulunur. Münâfık da tarla faresi gibi her durumda kendini kurtaracak bir yol bulur.

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ İbnü'l- Esîr, *en-Nihâye*, V, 98; Tehânevî, *Keşşâf*, “münâfık” md.; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, “nfk” md.

Nifak'ın geçit mânâsındaki “nefak”tan kelimesinden geldiğini belirten Râgıb el-İsfahânî, Kur'ân-ı Kerîm'de “Eğer yapabilirsen yer altında bir delik (nefak) ara ...”² ifadesini delil getirmektedir. Buna göre nâfika kelimesi de nefak'tan türemiştir. Aslında netice itibarıyla nâfika ve nefak kelimeleri arasında da benzerlikler bulunmakta, her ikisi de gizlilik ve kapalılık anlamında birleşmektedir. Nitekim bu temel mânâ ile uyum arz edecek bir tarzda dînî bir kavram olarak nifak “bir kapıdan İslâm'a girip diğerinden çıkmak” şeklinde de tanımlanmıştır.³

Bazı araştırmacılar tarafından kelimenin Arapça kökenli olmayıp kararsız olmak anlamında Habeşçe “nafaka”dan alındığı iddia edilmişse de Kur'an'daki anlam yakınlığı dışında bir delil gösterilememiştir.⁴

2. Dînî Bir Kavram Olarak Münâfık

Câhiliye döneminde ıstılahî anlamda kullanılmayan münâfık vahyin iniş süreci içinde dînî bir terime dönüşmüştür.⁵ Kur'ân-ı Kerîm'le oluşan semantik sistemde münâfık, “küfrünü ya da şüphesini gizleyip müslüman olduğunu izhar eden kişi” anlamına gelmektedir. Kelimenin mastarı olan nifak “dine bir kapıdan girip diğer kapıdan çıkmak”⁶ “kalbinde küfrünü gizlediği halde diliyle îmanını izhar etmek”⁷ “kâfirin küfrünü gizleyip, zâhirde mümin ve müslüman görünmesi”⁸ “için dışa muhâlefeti”⁹ gibi ifadelerle Kur'an'daki kullanımına uygun bir şekilde tanımlanmıştır.

Nifakın böyle bir terim anlama sahip olması ile yukarıda da işaret edildiği gibi, onun kök anlamı arasında belirli bir uyum bulunmaktadır. Köstebeğin iki çıkış deliği olduğu gibi münâfığın da İslâm'a giriş ve çıkış olmak üzere iki farklı tarafı vardır. Yine yer altındaki geçit anlamına uygun olarak, oraya giren canlının saklanması gibi münâfık da küfrünü saklamaktadır. Ayrıca köstebeğin nâfika isimli gizli çıkış yolu dışarıdan düzgün ise de içeriden çukur ve karanlıktır. Benzer şekilde münâfığın içi de inkâr veya şüphe ile dolu iken dışarıdan müslüman görünmektedir. Bir başka husus kendini tehlikede hissettiği zaman tarla faresi nasıl gizli deliğinden dışarı çıkıp kaçarsa, münâfık da kendi menfaatlerini gözetip ona göre konum belirlemekle, özellikle de toplum içinde dayanışma ve yardımlaşmanın zorunlu olduğu, ölüm tehlikesinin baş gösterdiği fedakarlık gerektiren

² el-En'âm 6/35.

³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “nfk” md.

⁴ A. Brockett, “Al-munafikun”, *El'*, VII, 562; krş. Hasan Kurt, *İslâm İnançına Göre Nifak ve Münâfık*, s. 9; Abdullah Yıldız, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları*, s. 22.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “nfk” md.; Zebîdî, *a.g.e.*, a.y.

⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “nfk” md.

⁷ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, “münâfık” md.

⁸ Fîrûzâbâdî, *Kamus Tercümesi*, “nifak” md.

⁹ Tehânevî, *Keşşâf*, a.y.

durumlarda sorumluluktan kaçma yollarını aramakla benzer bir tavır sergilemiş olmaktadır.¹⁰

Diğer taraftan münâfık kelimesinin işteşlik anlamı taşıyan mufâale kalıbından olması da onun içinde bulunduğu ikili tavra işaret etmektedir. Çünkü münâfık kendine, Allah'a ve diğer insanlara karşı net bir tavır sergilemeyip ikili bir pozisyon takınmaktadır.¹¹

3. Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen nifak kavramı incelendiğinde naslarda münâfık kelimesinin tek bir tipi sembolize etmediği, Tehânevî'nin kapsamlı tanımına uygun olarak her durumda "için dışa muhâlefeti" söz konusu olmakla birlikte nifak halinin birbiri içinde farklı kategorilere ayrıldığı görülmektedir. Şöyle ki Kur'ân-ı Kerîm'de hem münâfıkların kâfir olduğu ve cehennem en alt tabakasında yer aldığı beyan edilmekte,¹² hem de îman ile küfür arasında gidip geldikleri zikredilmektedir.¹³

Diğer taraftan hadislerde nifak alâmetleri hakkında bilgi verirken yalan söylemek, vaadinden caymak, emanete hıyânet etmek, münâfığın vasıfları olarak sayılmaktadır.¹⁴ Benzer hadisin başka bir rivâyetinde münâkaşa ve husûmetinde haddi aşmak (hak yoldan çıkmak) unsuru da eklenmiş, bunların hepsinin mevcut olduğu kimsenin hâlis münâfık olacağı, birinin bulunması durumunda ise onu bırakıncaya kadar bir nifak özelliği taşıyacağı ifade edilmiştir.¹⁵ Müslim'in rivâyetinin devamında "böylesi oruç tutup namaz kılsa ve müslüman olduğunu zannetse de durum değişmez" denilmiştir.¹⁶ Bir başka hadiste ise hayâ ve suskunluğun îmanın iki tecellisi, çirkin ve gereğinden fazla konuşmanın ise nifakın iki görünümü olduğu ifade edilmiştir.¹⁷ Ayrıca sahabenin zaman zaman kendilerinde nifak olup olmadığından endişe ettikleri¹⁸ Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan Hanzala b. Rebî'in Resûlullah'ın sohbetinden ayrıldıktan sonra aynı ruh hâlinin devam etmemesi sebebiyle kendisinin münâfık olmaktan korktuğu ve bunu Peygamber'e sorduğu, onun da bu halin nifak alâmeti olmadığı cevabını verdiği nakledilmektedir.¹⁹ Bu tür rivâyetlerde yer alan nifak genellikle itikadî bozukluğa değil, amelî eksikliğe delâlet etmektedir. Kişinin zihnî ve kalbî fonksiyonlarıyla

¹⁰ Zebîdî, *Tâcû'l-arûs*, "nfk" md.; krş. Yıldız, Hz. Peygamber, s. 24 vd.

¹¹ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 392.

¹² en-Nisâ 4/145.

¹³ en-Nisâ 4/143.

¹⁴ Buhârî, "Îmân", 24; Müslim, "Îmân", 107-108.

¹⁵ Buhârî, "Îmân", 24; "Mezâlim", 17.

¹⁶ Müslim, "Îmân", 109-110.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 269; Tirmizî, "Bir", 80.

¹⁸ Buhârî, "Îmân", 36.

¹⁹ Müslim, "Tevbe", 12; Tirmizî, "Kıyâme", 59.

samimi olarak benimsediği dînî değerlerin teşkil ettiği derûnî gerçeklikle (itikad) tembellik, alışkanlık ve çevrenin tesiri gibi âmillerin olumsuz yönde etkilediği iradî-zâhirî hayat (amel) arasında bazı farklılıkların ve bir tür dualizmin meydana gelmesi insan fıtratı açısından fazla yadırganmamalıdır. Nitekim bazı İslâm âlimleri nifakı itikâdî ve amelî olmak üzere ikiye ayırmışlardır.²⁰ Bazıları ise bu ayrımı büyük ve küçük nifak olarak da isimlendirmişlerdir.²¹ Hadis şârihî Nevevî rivâyetlerde yer alan özellikleri taşıyan kişilerde nifakın temel mânâsı olan “için aksini izhar etme halinin” mevcut olması sebebiyle, böyle bir niteleme yapıldığını belirterek burada küfür nifakının kastedilmediğini vurgulamaktadır.²² İbn Hazm da ilgili hadiste geçen nifakın, İslâm terminolojisinde kabul edildiği üzere “îmanî izhar edip, küfrünü gizlemek” mânâsında bir nifak değil, kelimenin lügat açıklamalarına uyun bir biçimde “gösterdiğinin aksine bir durumda bulunma” anlamında bir nifak olduğunu belirtir.²³ İbn Hâcer, bu konudaki farklı görüşleri tartışarak, hadiste geçen nifakın amelî nifak olduğu şeklinde yorum yapan Kurtubî'nin görüşüne katıldığını ifade eder. Kurtubî ise Hz. Ömer'in Huzeyfe'ye “Bende nifaktan bir şey biliyor musun?” diye sorduğu şeyin itikadî nifak değil, amelde nifak olduğu açıklamasını yapar.²⁴

Buna göre îmanda nifak kişiyi îman çerçevesinden çıkarırken, amelde nifak böyle değildir. Amelî nifak, hadislerde de belirtildiği gibi insanın îmanı ile uyuşmayan davranışlar içinde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Ehl-i Sünnet âlimleri her ne kadar amelî, îmanın olmazsa olmaz bir şartı kabul etmemeleri sebebiyle böyle bir durumdaki kişinin îman dairesi dışına çıkmadığını belirtmişlerse de, amelî nifakın zamanla sahibini itikadî nifaka götürme tehlikesine dikkat çekerek sakınılması gerektiğini her zaman vurgulamışlardır. O halde hadislerde münâfikların özelliklerinin sayılmasının bir anlamı da müslümanları bu konularda uyarıp ikaz etmekten ibarettir.²⁵

İslâm âlimlerinin yaptığı tasniflerde genelde böyle ikili bir ayrım mevcut olmakla birlikte Kur'an âyetleri incelendiğinde yukarıda işaret edildiği gibi itikatta olan nifakın da tek bir biçimi bulunmadığı görülmektedir. Kur'an terminolojisinde münâfik iki farklı yapıdaki insanlar için kullanılmaktadır. Birincisi hâlis münâfiklar olup aslında inanmadığı halde “Allah'a ve âhiret gününe îman ettik” derler.²⁶ Diğeri ise zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irâde eksikliği yüzünden

²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 111.

²¹ Meydânî, *Zâhiretü'n-nifâk*, I, 72-73.

²² Nevevî, *Şerhu Müslim*, II, 47.

²³ İbn Hazm, , *el-Fasl*, III, 288.

²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 113.

²⁵ Adnan Demircan, *Hz. Peygamber Devrinde Münâfiklar*, s. 13.

²⁶ el-Bakara 2/8.

îman ile küfür arasında yer değiştiren, şüphe içinde bocalayan,²⁷ toplum için fedakârlıkta bulunmaya çağrıldığında îmandan çok küfre yakın olan²⁸ istikrarsız insanlardır. Buna göre Bakara sûresinde ateş yakmaya çalışan fakat ateş çevresini aydınlatmaya başlayınca, Allah'ın, görme imkânlarını yok edip karanlıklarda bıraktığı insanın misâli²⁹ birinci tip münâfiğin durumunu anlatırken, şimşek ve gök gürültüleriyle yağın sağanak altında yıldırım korkusuyla kulaklarını tıkayan, şimşek önünü aydınlatınca yürüyen, karanlık çökünce dikilip kalan kişinin misâli³⁰ îman ve inkâr arasında gidip gelen ikinci tip münâfiği sembolize etmektedir.³¹ Bazı âyetlerde “münâfıklar” ve “kalplerinde hastalık bulunanlar” biçiminde ikili bir ifadenin yer alması da aynı farklılığı göstermektedir.³² Nitekim Kur'an'da bir taraftan Hz. Peygamber'e münâfıklarla mücâdele etmesi ve onlara sert davranması emredilirken³³ diğer taraftan kendilerine öğüt vermesi ve içlerine işleyecek güzel sözle hitap etmesi istenmektedir.³⁴ Hâlis münâfıklar müminlerle karşılaştıklarında îman ettiklerini belirtmelerine rağmen asıl taraftarlarıyla baş başa kaldıkları zaman müminlerle alay ettiklerini söylerler.³⁵ Diğerleri ise Hz. Peygamber'e inandıklarını sanmakla birlikte önemli işlerinde din dışı otoritelere gitmeyi tercih etmekte fakat başlarına bir felâket gelince Peygamber'e başvurmakta,³⁶ böylece hak dine olan bağlılıkları dünyevî menfaatlerine göre değişmektedir.³⁷

Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde kalbin hallerini ve çeşitlerini açıklayan hadiste de böyle bir farklılığı destekleyecek bir tasnif yer almaktadır. Bu ayrıma göre kalpler dört kısımdır. Birincisi şirkten temizlenmiş ve nurla parılayan müminin kalbi, ikincisi, küfrü açık olan kâfirin kalbidir. Üçüncüsü ise önce bildiği halde sonra inkâr eden hâlis münâfiğin kalbidir. Dördüncüsüne gelince, içinde îman ve nifakı beraber bulandıran kalptir. Bu kalp hem imânâ hem de nifaka eğilimlidir. Onun içindeki îman tatlı ve temiz su ile beslenen sebze gibi iken nifak, kan ve irinle büyüyen çibana benzer. Bu ikisinden hangisi baskın olursa kalp onun hükmüne girer.³⁸ Bazı çağdaş çalışmalarda nifak hâlis, kısmî ve nifaka benzeme

²⁷ en-Nisâ 4/137,143; et-Tevbe 9/44-45.

²⁸ Âl-i İmrân 3/167.

²⁹ el-Bakara 2/17.

³⁰ el-Bakara 2/19-20.

³¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-azîm*, I, 73.

³² el-Enfâl 8/49; el-Ahzâb 33/12.

³³ et-Tevbe 9/73.

³⁴ en-Nisâ 4/63.

³⁵ el-Bakara 2/14.

³⁶ en-Nisâ 4/60-62.

³⁷ el-Hac 22/11.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 17.

olarak üç farklı kategori altında ele alınmakla bu değişik biçimlere işaret edilmektedir.³⁹

Münâfıklar arasında sözü edilen farklılığın olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde nifak hareketinin Medine’de başladığı yolundaki genel hükmü hâlis münâfık tipi ile sınırlandırmak gerekir. Buna göre zayıf îmanlı veya şüphe içinde olma anlamındaki nifakın Mekke döneminde de bulunduğu söylenebilir. Bu durumda Mekki âyetlerde de münâfıklardan bahsedilmiş olmasının sebebi anlaşılır.⁴⁰ Ancak sistemli bir hareket olarak nifak, yeni bir toplumsal yapılanmanın olduğu Medine döneminde, bu oluşum karşısında net bir tavır alamayan, korkak ve menfaatperest insanlar arasında zuhur etmiştir. Bu durumda münâfıklar hakkındaki detaylı ve geniş açıklamaların Medenî âyetlerde yer alması tabiidir.

Bütün bu açıklamalara göre itikadî nifakı da hâlis ve kısmî olarak iki kategori içinde düşünmek gerekir.

Hâlis münâfık: Aslında îman etmemekle birlikte görünüşte müslüman olduğunu söyleyen kimsedir. Böyle bir kişinin gerçekte hiçbir zaman dininin sınırları içinde bulunmadığı dolayısıyla cehenneme gideceği konusunda İslâm âlimleri görüş birliğine varmışlardır.

Kısmî münâfık: İman ve nifak arasında gidip gelen, kuşku ve tereddüt içinde, sürekli çatışma içinde kalan, bazen imânâ bazen ise küfre yakın olan, dolayısıyla îman hayatında ciddi zafiyetler taşıyan, kimsedir.

Bu yapıdaki insan zamanla tam bir tasdik derecesi olan imânâ ulaşmazsa sonuç olarak hâlis münâfık kategorisine girer. Çünkü bütün İslâm âlimleri şüphenin îmanla bağdaşmadığı noktasında ittifak etmişlerdir.⁴¹

4. Nifakla İrtibatı Açısından Bazı Temel Kavramlar

a. İman

Arapça’da güvenmek anlamındaki e-m-n kökünden gelen îman sözlükte güven duymak, güven vermek, tasdik etmek ve gönülden benimsemek gibi mânâlara gelmekte, kelimenin fiil şekli olan “âmene” korkunun kaybolarak güvenin yerleşmesi anlamını taşımakta, ayrıca korku, inkâr ve huyânetin karşılığı olarak kullanılmaktadır.⁴² Terim anlamıyla îman İslâm âlimleri tarafından farklı şekil-

³⁹ Yıldız, Hz. Peygamber, s. 78-90.

⁴⁰ msl. bk. el-Ankebût 29/10-11; el-Müddessir 74/31.

⁴¹ Mesela bk. Ebû Hanîfe, *el-Vasıyye*, s. 87; Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli’l-dîn*, s. 81; Neseî, *Tebîratü’l-edille*, II, 770; Mahmud Sâlim Ubeydât, *Kadıryetü’l-îmân*, s. 38; Krş. İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 232, 250.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “Emn” md.; Fîrûzâbâdî, *Kamus Tercümesi*, “emn” md.; D. B. Macdonald, “İman”, *İslâm Ansiklopedisi*, V/II, 984.

lerde tanımlanmışsa da tariflerde yer alan “ mutlak tasdik” ibaresinin ortak bir unsur olduğu görülmektedir. Mutlak tasdik de niteliği “cezm ve iz’an” mertebesinde olmak şeklinde açıklanmıştır.⁴³

İmanın bu yapısı ile nifak birbirine tamamen zıt bir durumdur. İman eden kişi doğruyu bulmuş olmanın verdiği güven hissiyle dingin bir psikolojide iken, münâfık tam bir karara varamaması neticesinde huzursuz ve tedirgin bir ruh hali içindedir. Çünkü onun dış görünüşü ile duygu ve düşünce âlemi birbirinden farklıdır.

Dünyada gördükleri muâmele açısından müminler ile münâfıklar aynı statüde bulunuyorsa da, bu durum âhirette münâfıklara kâfirlerden farklı bir ayrıcalık sağlamayacak ve onlar müminlerin nurundan faydalanamayacaklardır.⁴⁴ Münâfıklar da kâfirler gibi cehenneme gideceklerdir.⁴⁵

b. Küfür

Küfür sözlükte bir şeyi örtmek, gizlemek demektir. Meselâ tohumu toprağa ekip gizlediğinden çiftçiye “küffar”⁴⁶ ve karanlığı ile her şeyi gizlediği için geceye kâfir⁴⁷ denmekte, tövbe ve ibadet özelliği taşıyan bazı cezalara da günahları örtmesi sebebiyle kefâret adı verilmektedir.⁴⁸ Sözlük anlamına uygun olarak İslâm terminolojisinde müminin karşıtı olan kâfir, îmansızlık değil de hakikati kabul etmeye yanaşmayan yani gerçeği inkâr eden, örten anlamına gelir.⁴⁹ Küfür Kur’an’da en temel hakikat şeklinde ortaya konan Allah’ın varlığının kabul edilmeyişi demektir ki burada mutlak hakikat örtülmektedir.⁵⁰

Bu noktada nifak ile küfür birbirine yakın anlamdadır. İslâm inanç esaslarını gönülden tasdik etmeyen münâfık, îman etmeme noktasında kâfirle birleşirken, kendi durumunu içinde saklayıp küfrünü gizlemesi, kâfirin tutumunun aksine net bir tavır koyamaması noktasında ondan ayrılır. Ancak buldukları hal üzere devam etmelerine bağlı olarak münâfıkların da kalpleri kâfirlerinki gibi mühürle-
nebilir.⁵¹ Neticede her iki grupta îman etmedikleri için cehenneme gideceklerdir.⁵² Hattâ münâfıklar kâfirlerden daha kötü bir konuma, cehennemin en alt

⁴³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, V, 211; Şeyhzâde, *Nazmi'l-ferâid ve cem'u'l-fevâid*, s. 39; Tehânevî, *Keşşâf*, “İmân” md.

⁴⁴ el-Hadîd 57/13-14.

⁴⁵ en-Nisâ 4/140; et-Tevbe 9/68.

⁴⁶ bk. el-Hadîd 57/20.

⁴⁷ Fîrûzâbâdî, *Kamus Tercümesi*, “kfr” md.

⁴⁸ krş. H. Mehmet Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, s. 40.

⁴⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “kfr” md.

⁵⁰ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, s. 184.

⁵¹ el-Münâfikûn 63/3; et-Tevbe 9/87.

⁵² en-Nisâ 4/140; et-Tevbe 9/68.

tabakasına itileceklerdir.⁵³ Çünkü kâfir kendi durumunu açıkça ortaya koyarken, münâfık böyle net bir tavır sergilemekten kaçınmakta ve müminler için daha tehlikeli olabilmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber'e hem kâfir ve hem de münâfıklarla mücâdele etmesi emredilmiştir.⁵⁴

c. Fısk

Fısk sözlükte hurma ve benzeri şeyler için “kabuğunu yarıp çıkmak” anlamına gelmektedir. Bu kökün insana izâfe edilerek fâsık olarak kullanımı İslâm öncesinde bilinmemektedir.⁵⁵ İsyân etmek, Allah'ın emirlerini yerine getirmemek, istikametten çıkmak,⁵⁶ anlamında bir sıfat olarak fâsık, Kur'an-ı Kerim'de îman hayatı açısından birbirinden farklı konumda bulunan insanlara izâfe edilmiş, ehl-i kitab,⁵⁷ kâfir,⁵⁸ müşrik,⁵⁹ münâfık⁶⁰ ve müminler⁶¹ için kullanılmıştır. Hepsinde ortak olan durum Allah'a itaatın dışına çıkıştır.

İslâm düşüncesinde fâsık daha ziyade mürtekeb-i kebîre problemiyle bağlantılı olarak tartışılmıştır.⁶² Büyük günah işleyen kişinin durumu hakkındaki değerlendirmelerde âsî mümin anlamında fâsık gündeme gelmiştir. Bazı âlimler ise fâsığı münâfık olarak isimlendirmişlerdir. Meselâ Hasan-ı Basrî, bazı selef âlimleri ve Bekriyyeye göre fâsık, münâfıktır. Ancak Bekriyye büyük günah işleyen kişinin namaz kılan müslümanlardan da olsa şeytana ibadet ettiğini, bilerek Allah'a karşı yalan söylediğini ve müslüman olmakla birlikte bu yüzden cehennem en alt tabakasına itileceğini belirtmekte⁶³ dolayısıyla münâfığa kâfir anlamı vermiş olmaktadır. Ama diğer taraftan da mümin ve müslüman olduğunu söylemekle tutarsız bir görüş ortaya koymaktadır.⁶⁴ Hasan-ı Basrî büyük günah işleyen kişiyi nifaka nisbet eden tezin, ilk dönem temsilcisi konumunda olmakla birlikte, onun, daha sonra bu görüşünden döndüğü de söylenir.⁶⁵ Nitekim Tirmizî Hasan-ı Basrî'nin nifakı tezkibî ve amelî olmak üzere ikiye ayırdığını bildirmektedir.⁶⁶ Yine de Hasan-ı Basrî'nin Mürcie'ye karşı çıkararak îman sahibi insan idealine ulaşmayan herkese mürai anlamında münâfık dediği de bir gerçektir. O halde

⁵³ en-Nisâ 4/145.

⁵⁴ et-Tevbe 9/73; et-Tahrîm 66/9.

⁵⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “fsk” md.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “fsk” md.

⁵⁷ Mesela bk. el-Mâide 5/47-59.

⁵⁸ el-Bakara 2/99.

⁵⁹ Yûnus 10/33.

⁶⁰ et-Tevbe 9/67.

⁶¹ el-Bakara 2/297, 282; en-Nûr 24/4.

⁶² bu konudaki tartışmalar için bk. Y. Şevki Yavuz “Fâsık”, *DİA*, XII, 202-205.

⁶³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 213

⁶⁴ Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s.74.

⁶⁵ Neseî, *Tebseratü'l-edille*, II, 778; Sabûnî, *el-Bidâye*, s. 80.

⁶⁶ Tirmizî, “İmân”, 14.

Hasan-ı Basrî'ye göre münâfık dünya işlerine düşkün olup ilâhî cezadan korkmayan, îmanı ciddiye almayan kişidir.⁶⁷ Buhârî'nin Hasan-ı Basrî'den naklettiği "müminlerden başkası ondan korkmaz, münâfıklardan başkası (O'nun cezasından) kendini emniyette hissetmez" sözü de bu düşünceyi yansıtır.⁶⁸

Genel olarak Ehl-i Sünnet âlimleri amelleri îmanın varlık şartları içinde görmediklerinden dolayı büyük günah işlemek anlamında bir fıskın, kişiyi dinin dışına çıkarmadığını, münâfık ve kâfir yapmadığını benimsemişlerdir. Dolayısıyla kendisini mümin olarak tanımlayan birine amelî yanlışlıklarından dolayı münâfık denemez.

d. Şirk

Sözlükte mülkte ortak olmak, bir şeyin iki ya da ikiden fazla kişiye birden ait olması demektir.⁶⁹ İslâm terminolojisinde ise Allah'a ortak koşmak, O'nunla birlikte başka varlıklarda da uluhiyyet vasıflarının olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Bu durum çeşitli şekillerde meydana gelmekle birlikte, temelde uluhiyyette, rububiyette, yöneliş ve ibadetlerde gerçekleşir.⁷⁰

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın af etmeyeceğini belirttiği,⁷¹ "büyük bir zulüm"⁷² olarak nitelediği şirk aslında bir çeşit küfürdür.⁷³ Dolayısıyla müşriklerin de kâfir ve münâfıklar gibi cehennemlik oldukları açıktır. Zira "şirk gibi bir kötülük aklî açıdan da her türlü günahahtan büyüktür."⁷⁴ Bu sebeptendir ki Kur'an'da gerek müşrikler⁷⁵ gerekse münâfıklar⁷⁶ için Hz. Peygamber'in af dilememesi emredilmektedir.

Bazı İslâm âlimleri îmanın karşıtı olan bu şirki "büyük şirk" olarak isimlendirmekte, riyâ ve nifakın ise küçük şirk olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu âlimler "kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa salih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın"⁷⁷ gibi âyetlerde büyük şirk yanında küçük şirke de işaret edildiğine dikkat çekmektedir.⁷⁸ Aslında bu âyet genel olarak

⁶⁷ Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 69.

⁶⁸ Buhârî, "İmân", 36.

⁶⁹ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "şrk" md.

⁷⁰ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 298.

⁷¹ en-Nisâ 4/48, 116.

⁷² Lukman 31/13.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "şrk" md.;

⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 580.

⁷⁵ "Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yararır ne de inananlara" (et-Tevbe 9/113).

⁷⁶ "Onlar için mağfiret dilesen de dilemesen de birdir, Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır. Çünkü Allah itaatlenmekten çıkmış topluluğu hidayete erdirmez" (el-Münâfikun 63/6).

⁷⁷ el-Kehf 18/110.

⁷⁸ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, "şrk" md.

Mâtürîdî'nin de açıkladığı gibi Cenab-ı Hakka amel yoluyla da şirk koşulabileceğini beyan etmektedir.⁷⁹

Benzer bir şekilde şirk açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılmış, açık şirkle îmanın karşıtı olan şirk, gizli şirk ile de riyâ kastedilmiştir. Nitekim bu tür şirk, hadislerde “karıncanın ayak sesinden daha gizli” şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁰ Hz. Peygamber ümmetinin gizli şirke düşmelerinden duyduğu endişeyi dile getirerek riyânın şirk olduğunu belirtmiş⁸¹ ve ümmetine riyâdan kaçınmalarını emretmiştir. Gazzâlî'nin de açıkladığı gibi riyânın en ağırı olan şirk, kişinin herhangi bir durumda Allah rızasını değil de insanların hoşnutluğunu gözettiği, iç dünyasında insanlara tazimi Allah'a tazimin önüne geçirdiği zaman gerçekleşir.⁸² Böyle bir riyâ, genel anlamlarıyla şirk ve nifakın kesiştiği alanı oluşturur. Yani riyâ hem gizli şirk, bir başka ifade ile küçük şirk hem de amelî nifakın karşılığı olmaktadır.

Diğer bir husus, tevhid inancına ulaşamayan, Allah'a îmanla birlikte başka varlıklara da kutsiyet atfeden müşrikle inanmadığı halde müslüman görünen hâlis münâfık, îman karşısında buldukları konum açısından, farklı isimler almakla birlikte, bazı durumlarda nifak şirki de kapsayabilir. Çünkü asıl inancını gizleyen münâfık aynı zamanda müşrik veya kâfir olabilir. Neticede îmanın karşısında yer alan bu durumlar yaratıcıya olması gereken kulluğu yapmayı reddetmek noktasında birleşmektedir.

B. Kur'an'da Münâfıklar

Kur'an'ın inanç sisteminde mümin, kâfir ve münâfık olmak üzere belirlenen üç temel sınıftan birini oluşturan münâfıklara dair âyetlerin sayısı oldukça fazladır. Hattâ onların ismini taşıyan müstakil bir sûre dahi mevcuttur. Detaylı bir şekilde münâfıkların itikadî durumları, âhiretteki konumları, toplumsal hayattaki yerleri, Hz. Peygamber ve müminlere karşı tutumları ve ahlâkî bozuklukları zikredilir. Bu ana başlık altında Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yönleriyle bir karakter tipi olarak ortaya konan münâfıkların psikolojik yapıları incelenecektir. Ancak burada, kalbindeki inkâr sebebiyle kâfir ile aynı çizgide bulunan hâlis münâfık değil, îman ile inkâr arasında ikileme düşmüş, bir karakter olarak iki yüzlülüğü benimsemiş münâfık tipi konu edinilmiştir. Zaten Kur'an'ın problemlili bir karakter olarak üzerinde durduğu münâfık, inkârında kararlı olan kişiler değil, şahsiyet bütünleşmesine eremeyen, ahlâkî açıdan zaafı bulunan, îman hayatları açısından sürekli bir ikilem yaşayan münâfıklardır. Burada Kur'an-ı Kerim'de tesbit edildiği şekliyle münâfıkların yaşadıkları çatışma, insan psikolojisinin temel

⁷⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 520.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV,403.

⁸¹ “Riyâ şirkîr”, “Riyânın en basiti şirkîr”...; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 428; İbn Mâce, “Fiten”, 16.

⁸² Gazzâlî, *İhyâ*, III, 369 vd.

unsurlarını meydana getiren zihnî (bilişsel), duygusal ve ahlak yapısı ile bunların bir bütün halinde yansımaları denebilecek davranışları bağlamında ele alınarak değerlendirilecektir.

1. Zihnî Yapıları

Dünyamızı anlamayı ve öğrenmeyi içeren zihinsel faaliyetler bütünü olarak bilişsel yapının işleyişi insanların hepsinde aynı olmakla birlikte bu yapının içeriği kişinin dünya hakkındaki tasavvurları, insanın içinde bulunduğu şartlar, sosyal ve fizikî çevresi, istekleri, hedef ve gayeleri, daha önceki tecrübelerine bağlı olarak değişir.⁸³ Bunların bir araya gelmesi sonucunda insanda “kendi aralarında mantık bağlarıyla örülen bir fikirler ve entelektüel eğilimler bütünü olarak tanımlayabileceğimiz bir zihniyet teşekkül eder.⁸⁴ Sahip olunan bu zihniyet sebebiyle insan, davranışlarında belirli bir istikrar sergilemektedir. İnceleme konumuz olan münâfığın en temel özelliği ise böyle bir istikrar yoksunluğudur. Bu açıdan onun durumu bir biliş parçalanması veya zihnî kargaşa şeklinde nitelenebilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “arada bocalayıp dururlar; ne bunlara, ne de onlara katılırlar”⁸⁵ meâlindeki âyetle münâfıkların îman ve küfür arasında gidip geldikleri beyan edilmektedir.

Müfessirler bu âyeti açıklarken “bunlar ve onların” kimler olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Meselâ Süddî ve Katâde burada kastedilen iki grubun şirklerini açıkça izhar eden müşrikler ile îmanlarında samimi olan müminler olduğunu söylemiş, İbn Zeyd ise arada gidip gelinenin İslâm ve küfür olduğunu ifade etmiştir. Bu halleriyle münâfıklar ne tam olarak müminlerle beraberdirler ki gerçekten inanmış kişiler gibi amel etsinler, ne de müşriklerin yanında bulunurlar ki açıkça müşrik olduklarını söylesinler. Bu ikisi arasında şaşkın bir vaziyettedirler.⁸⁶ Onlar menfaatleri hangi tarafta ise oraya doğru meyleder ve sürekli bir değişim gösterirler. Nitekim vahyin açıkladığı gibi eğer müminler inkâr edenlere karşı bir üstünlük elde etse “biz sizinle beraber değil miydik?” derler, şayet savaşta kâfirlerin bir payı olursa bu sefer de kâfirlerin tarafına geçip “biz size üstünlük sağlayıp, sizi müminlerden korumadık mı?” demekten geri durmazlar.⁸⁷ Benzer bir şekilde kendilerinden Allah yolunda çarpışmaları veya müminlerin yanında yer almaları istendiği zaman “harbetmeyi bilseydik elbette sizden ayrılmazdık” demekte ve inkâr edenlerden olmasalar da “îmandan çok küfre yakın” bir durumda bulunmaktadırlar.⁸⁸ Sözü edilen münâ-

⁸³ David Krech v.dğr., *Cemiyet İçinde Fert*, I, 26.

⁸⁴ Gaston Bouthoul, *Zihniyetler*, s. 21.

⁸⁵ en-Nisâ 4 /143.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 334-335.

⁸⁷ en-Nisâ 4/141.

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/167.

fıkların tamamen inkâr içinde olmayıp zaman zaman imânâ yakın olduklarına işaret eden âyetlerden biri de kendi içlerindeki açıklayacak bir sûre inmesinden endişe etmeleridir.⁸⁹ Eğer vahyin gerçekliğine hiç ihtimal vermemiş olsalardı böyle bir tedirginlik duymazlardı.

Münâfıkların bu ikili tavrı hadislerde de çeşitli örneklerle izah edilmiştir. İbn Ömer tarafından rivâyet edilen bir hadiste münâfık iki sürü arasında gidip gelen, hangisine ait olduğunu bilemeyen şaşkın bir koyuna benzetilerek anlatılmıştır.⁹⁰ Bir başka hadiste ise aynı psikolojik karakter nehir kenarına gelen üç kişi misâli ile tasvir edilmektedir. Bu hadise göre mümin suya atlar ve karşıya geçer, ardından münâfık suya atlar, mümine ulaşmak üzere iken kâfir bir yakadan mümin diğer yakadan ona seslenir, ancak münâfık mümin ile kâfir arasında sürekli gelip giderken bir su dalgasının altında kalarak boğulur. Münâfık bu şekilde ölene kadar şek ve şüphe içinde kalır.⁹¹

Münâfığın bir hal olarak yaşadığı bu kararsızlık psikolojisi, insanın hayatının çeşitli merhalelerinde îman ettiği konuları bir sorgulama süreci geçirmesi anlamındaki şüpheden tamamen farklıdır. Çünkü böyle bir şüphe kişinin devamlı olarak içinde bulunduğu bir hal olmayıp geçicidir. Zaten insan psikolojik olarak her zaman kesinliği tercih eder. İman ve inkârdan birini tercih etmeyerek sürekli tereddüt içinde kalmak normalde insan psikolojisinin istemeyeceği sıkıntı veren bir durumdur. Hattâ insan psikolojisi iki görüş arasında bocalama halinde bulunmayı reddeder,⁹² kararsızlık kişide rahatsızlık ve huzursuzluğa sebep olur. Kur'ân-ı Kerîm'de münâfıkların kalplerinde hastalık bulunduğu beyan edilmesi⁹³ karakter zaafına işaret ettiği gibi belirli bir zihniyet parçalanması ve çatışmanın mevcut olduğunu da göstermektedir. Ayrıca onların şüphe içinde bocaladıklarını da açıkça ifade eden âyetler vardır.⁹⁴ Hattâ bu durum âhiret hayatını tasvir eden naslarda da yer almaktadır. Müminler ile münâfıklar arasında gerçekleşecek bir diyalogda onların dünyada müminlerin yanında olmalarına rağmen kuşku içinde buldukları, kuruntularına aldanmaları sebebiyle müminlerin nurundan faydalanamayacakları zikredilmektedir.⁹⁵ Şüphe onların kalplerine o kadar hâkim olmuştur ki ilâhî beyan ile "kalpleri parçalanmadıkça"⁹⁶ ondan kurtulamazlar. Yani bu psikolojik muhteva onlarda bulunduğu sürece şüphe ve

⁸⁹ et-Tevbe 9/64.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 143; Müslim, "Sifâtü'l-münâfîkîn", 17.

⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 334; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 325.

⁹² William Adams Brown, *Pathways to Certainty*, s. 39.

⁹³ el-Bakara 2/10; el-Mâide 5/52.

⁹⁴ et-Tevbe 9/ 44-45.

⁹⁵ el-Hadîd 57/13-14.

⁹⁶ et-Tevbe 9/110.

fitneden kurtulmaları söz konusu değildir.⁹⁷ Şüphe onların kalplerinde ebediyen kalacak ve onlar bu nifak üzere öleceklerdir.⁹⁸ Müfessir Elmalılı, îman ile küfür arasında bulunan münâfıkların şüpheden kurtulamadıklarını, hattâ şüphelerinde bile istikrarsız olduklarını, menfaatlerine göre küfür ile îman arasında mekik dokuduklarını belirterek nifak psikolojisini tasvir etmektedir.⁹⁹ Bütün bunlara dayanarak şüphenin münâfiğin kalbinde kanayan bir yara olduğunu söylemek mümkündür. Bu ise daha önce de belirtildiği gibi metodik bir şüphe olmayıp ruhî bir tavır olarak septik şüphedir.¹⁰⁰

Fahreddin er-Râzî bu durumu hedef seçimindeki yanlışlıkla irtibatlandırır. Şöyle ki her iş bir sebebe dayanır. Fiil sebebine, sebep de maksadına bağlı olduğundan fiile götüren sebep dünyevî arzular ise burada gidip gelme ve tereddüt çoğalır. Çünkü dünya menfaatleri ve onu elde etme yolları sürekli bir değişim içindedir. Buna mukabil yaptığı işteki amacı kalıcı iyilikler işlemek, manevî saadetleri kazanmak olan, bunların daimî ve değişimden uzak niteliğini bilin kimse, şüphe yok ki daha sürekli ve daha kararlı bir hal sergiler. Bu sebeplerdir ki Kur'an'da müminler "sebatkâr"¹⁰¹ ve "kalpleri Allah'ı anmakla itminana kavuşmuş"¹⁰² olarak tanımlanır.¹⁰³

Münâfıkların bu konuda müminlerin tam aksi bir karakter taşımalarının çeşitli sebepleri vardır. Her şeyden önce onlar, karakter yapılarını sağlıklı bir değerlendirmeye tâbî tutamamakta, kendilerini üst bir konumda görmekte ve hiçbir eleştiriyi ciddiye almamakta, dolayısıyla değişim yollarını baştan kapatmaktadır. Kur'an onların inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe inandıklarını söylediklerini, bununla Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalıştıklarını, fakat farkında olmadan, sadece kendilerini kandırdıklarını beyan etmekle bu noktaya dikkat çekmektedir.¹⁰⁴ Yine onların yeryüzünde fesat çıkardıkları halde kendilerini bu konumda görmedikleri, îman etmeyi reddettikleri ve inananları beyinsiz olarak niteledikleri açıklanmaktadır ki bu âyetlerde de aynı psikolojik hal tasvir edilmektedir.¹⁰⁵ Halbuki insanın -özellikle îman hayatında- her hangi bir değişimin olabilmesi için en azından karşı tarafa kulak vermesi, kendine söyleneni dinlemesi, o konuda bilgi edinmesi gerekir. Ancak münâfık mesajı dinlemek şöyle dursun, ona inananları "beyinsizler" şeklinde nitelemek suretiyle her türlü

⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2620.

⁹⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, 157.

⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2557.

¹⁰⁰ Hamdi İşcan, *Kur'an'a Göre Münâfıkların Özellikleri*, s. 59.

¹⁰¹ İbrahim 14/27.

¹⁰² er-Ra'd 13/28.

¹⁰³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 67-68.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/8-9.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/11-14.

bilişsel değişimin önünü baştan kesmektedir. Böyle bir psikolojik hal içindekiler “anlamaz bir topluluk olmaları”¹⁰⁶ sebebiyle vahye nüfuz etmekten âciz kalmışlardır. Nâzil olan âyetler müminlerin îmanını güçlendirirken, münâfıkların inkârını artırmıştır.

2. Duygusal Yapıları

“İçinde haz veya elem unsuru bulunan her türlü ruhî hâdise”¹⁰⁷ olarak tanımlanan duyguların bileşimiyle şekillenen duygusal dünya, insanın psikolojik bütünlüğünü meydana getiren diğer unsurlarla karşılıklı etkileşim içindedir. Buna göre münâfığın içinde bulunduğu zihnî karışıklık, onun duygusal yapısı üzerinde de tesir ederek orada güvensizlik hali şeklinde ortaya çıkar. Bu etkileşimin tek yönlü değil, karşılıklı olduğu gerçeğini düşündüğümüzde, zihniyetin his dünyasını etkilediği gibi, duygusal yapının da zihnî faaliyetlere ve davranışlara tesir ettiği görülür.

Öncelikle belirtmek gerekir ki îman ve inkâr arasında gel-gitler yaşayan ve sürekli bir ikilem içinde bulunan münâfıklar kendinden emin olmayan, bir konumda sâbit kalamayan, döneke ve çevresindekilerle güven ilişkisi geliştiremeyen zayıf karakterli kişilerdir. Zaten herhangi bir inanca veya ideolojiye karşı çıkmak için kişinin kendini güçlü hissetmesi gerekir. Her muhâlefet bir güce dayanır. Münâfıklarsa bu gücü kendilerinde göremezler.¹⁰⁸

Böyle bir yapıda olmalarıyla bağlantılı bir şekilde münâfıklar, her şeyden ürken, korkak bir şahsiyete sahiplerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu olgu “sizden olduklarına yemin ederler. Oysa ki onlar, sizden değildir, ne var ki münâfıklar korkak bir topluluktur” şeklinde dile getirilmektedir.¹⁰⁹ Aslında kendi iç dünyalarında yaşadıkları huzursuzluk ve dağınıklık, îmanın verdiği güvenden yoksun olmaları olumsuz anlamda aşırı bir duyarlılığa itmiştir.¹¹⁰ Öyle ki çevrelerindeki hâdiseleri sürekli olarak menfî bir bakış açısıyla değerlendirdikleri gibi, normal akışın dışında gelişen herhangi bir olguyu da kendi aleyhlerine karşı zannederler. Onların bu hali Kur’ân-ı Kerîm’de “her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar”¹¹¹ âyetiyle tasvir edilmekte, kalplerinin korkuyla dolduğu ve müminlere karşı, hissettikleri bu duygunun Allah korkusundan fazla olduğu açıklanmaktadır.¹¹²

Bütün bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda, ölüm tehlikesinin fazla olduğu savaş hallerinde münâfıkların kendilerini geri çekmeleri, sefere katılma-

¹⁰⁶ et-Tevbe 9/124-127.

¹⁰⁷ E.R. Hilgard v. dğr, *Introduction to Psychology*, s. 330.

¹⁰⁸ Demircan, H.ç. *Peygamber Devrinde Münâfıklar*, s. 28.

¹⁰⁹ et-Tevbe 9/56.

¹¹⁰ Yıldız, H.ç. *Peygamber*, s. 47.

¹¹¹ el-Münâfikûn, 63/4.

¹¹² el-Haşr 59/13.

mak için bahaneler üretmeleri daha iyi anlaşılmalıdır. Müminler cihad hakkında bir sùrenin indirilmesini isterken, kalplerinde hastalık bulunanlar, savaştan söz eden bir sùreyi işittiklerinde Hz. Peygamber'e "ölüm baygınlığı" taşıyan bir yüzle bakmışlardır.¹¹³ Münâfıkların, savaş dönemlerinde gösterdikleri tavırlar, müminlere karşı samimi olmadıklarını belgeleyen önemli olaylar arasındadır. Kur'ân-ı Kerîm çeşitli savaşlarda onların sergiledikleri davranışları tasvir eder. Meselâ müminlerin imtihana tabi tutulduğu Hendek savaşında hemen kendilerini ortaya koymuş "Allah ve Resûlü bize boş vaatlerde bulundu"¹¹⁴ demeye başlamışlar, hattâ Medine halkının sonunun geldiğini içeren sözler söylemişler, kimisi de evlerinin sağlam olmadığını bahane ederek Peygamber'den izin istemişlerdir.¹¹⁵ Münâfıklar pek çok savaşta benzer davranışlar sergilemiş ve bazı bahaneler üreterek savaşa gitmekten kaçınmışlardır. Nitekim Tevbe sùresinde münâfıkların Tebük seferine çıkmamak için ileri sürdükleri mazeretler ve onların ruh hali detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.¹¹⁶

Sonuç olarak îmanın insan ruhuna verdiği güven ve iç huzurundan yoksun olan münâfıkların korku dolu, kararsız ve tedirgin halleri, diğer insanlara karşı olumsuz hisler duymalarına yol açmaktadır. Kur'an, münâfıkların müminleri sevmediklerini, dış görünüşün aksine kalplerinde inananlara karşı kin ve nefret duygularının hakim olduğunu beyan etmektedir.¹¹⁷

3. Ahlâkî Yapıları

Kur'ân-ı Kerîm'de münâfıklar hakkında yapılan açıklamalar incelendiğinde genelde her biri başka bir ahlâkî bozukluk ve kötülük olan pek çok tutuma dikkat çekildiği görülür. Bu tutumların çoğu ise onların temel karakteri olan iki yüzlülük ekseninde gelişen kötü tabiatlardır. Zaten insanın en temel psikolojik hali olan îman alanında aynı esas üzerinde sabit kalmayı başaramamış birinin, istikrarlı şekilde faziletli bir ahlâkî hayat sürmesi beklenmez. Karşıt bir çıkarımla, îman hayatlarında gösterdikleri ikili tutumun ahlâkî yapılarındaki bozukluktan kaynaklandığını söylemek de mümkündür. Nitekim Kur'an'da münâfıkların kalplerindeki iki yüzlülük, onların verdikleri sözü tutmamaları ve yalan söylemelerine bağlanmaktadır.¹¹⁸ Yine vahiy münâfıkların yalan yere yemin etmelerine,¹¹⁹ müminleri aldatmaya çalışmalarına ve riyâkâr davranışlarına dikkat çeker.¹²⁰ Hz. Peygamber'in nifak alametlerini sıralayan hadisinde de aynı

¹¹³ Muhammed 47/20.

¹¹⁴ el-Ahzâb 33/12.

¹¹⁵ el-Ahzâb 33/13.

¹¹⁶ et-Tevbe 9/42-49,81, 86.

¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/118-119.

¹¹⁸ et-Tevbe 9/77.

¹¹⁹ el-Münâfikun 63/1-2.

¹²⁰ el-Bakara 2/9.

noktalar sayılır. Vahyin birinci müfessiri konumunda bulunan Allah Resûlü'nün açıklamalarında aynı hususların zikredilmesi, münâfıkların vasıflarının belirlenmesinin yanında, bu özelliklerin nifaka sebep olması noktasında da ayrı bir önem taşır.

Kur'an, münâfıkların doğru ve dürüstlüğü'nün aksi istikametinde yer alan bu sıfatları yanında kibirli¹²¹ ve gösterişe düşkün olduklarını da ifade etmektedir. Bu iki erdemsizlik insanın iç yüzü ile görünümü arasındaki farklılığı yansıtır. Ayrıca vahiy, münâfıkların cimri,¹²² dünya malına düşkün¹²³ ve menfaatperest bir yapıya sahip olduklarını da bildirmektedir.¹²⁴ Aslında bütün bu erdemsizliklerin temelinde, münâfıkların faydacı bir yapı taşımaları yatmaktadır. Onlar kişisel çıkarlarını ön planda tutmaları ve geçici dünya menfaatlerini tercih etmeleri sebebiyle, "ahlaksızlık" olarak nitelenen pek çok davranışı sergilemektedir.

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yönleriyle ortaya konan bu sıfatlarla, her halükârda "hayatını içinde bulunduğu şartlarda kendisine pratik faydalar sağlayacak vaadlere göre düzenleyerek manevî ve sosyal yükümlülüklerden her zaman kolayca sıyrılmaya yollarını arayan bir kişilik yapısı anlatılmış olmaktadır."¹²⁵

4. Davranışları

"İnsanın gözlemlenebilen faaliyetleri" anlamında¹²⁶ davranışların ortaya çıkmasında, onun en kapsamlı hallerinden biri olan îmanın açık bir etkisi vardır.¹²⁷ Bu genel hüküm her insanda var olan bir şeylere inanma, îman etme tabiatını kaybetmiş bir kişiliğin stereotipi olarak görülebilecek münâfık için de geçerlidir. Kabul edilen îman insanların davranışlarında, çeşitli şekil ve yoğunlukta olmakla birlikte, göz ardı edilemez bir biçimde etkin olduğu gibi, îman hayatı açısından bir iç belirsizlik yaşayan münâfık için de durum böyledir. Onun iç dünyasında yaşadığı bulanıklık davranışlarına da yansımaktadır.

a. İbadet Hayatında Münâfıklar

Sözlü olarak kabul ettiği dinin samimi bir temsilcisi olmayan, dünyevî amaçlara göre hareket eden, iç dünyasında çelişkiler yaşayan münâfıkların yapıları onların dinî tutum ve davranışlarında da ortaya çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de onların Allah'ı pek az andıkları¹²⁸ beyan edilerek genel anlamda bu duruma dikkat çekilmektedir. Âyette kendilerinin Allah'ı hiç zikretmeyen değil de az

¹²¹ el-Münâfikun 63/5.

¹²² el-Ahzâb 33/19; et-Tevbe 9/67.

¹²³ el-Ahzâb 33/19.

¹²⁴ en-Nisâ 4/141.

¹²⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, s. 806.

¹²⁶ E.R. Hilgard v.dğr., *Introduction*, s. 590; Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 415.

¹²⁷ Hülya Alper, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, s. 140.

¹²⁸ en-Nisâ 4/142

zikreden şekilde tanımlanması da onların îman ve inkâr arasında gidip gelen tabiatlarına işaret ediyor olmalıdır. Münâfıklar, inkâr edenler gibi tamamen bir yalanlama ve red psikolojisi taşımadıkları için, zaman zaman Allah'ı hatırlamaları mümkündür.

Diğer taraftan sosyal bir kimlik olarak dindarlığı gerekli görmeleri sebebiyle belirli ibadetleri yerine getirme durumundadırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de onların bu halleri tasvir edilmekte, özellikle dinin en temel ibadetlerinden birini teşkil eden namaz kılma konusunda gevşeklik gösterdikleri, "namaza üşene üşene kalktıkları"¹²⁹ beyan edilmektedir. Hz. Peygamberin hadislerinde de benzer duruma değinilmekte, özellikle sabah ve yatsı namazlarının onlara ağır geldiği ifade edilmektedir.¹³⁰ Bir başka hadiste ise ikinci namazını güneşin batmasına yakın dakikalarda kuşun tane toplaması gibi hızlıca eğilip kalkarak kılan kişinin namazı, münâfığın namazı olarak nitelendirilmektedir.¹³¹

Kur'ân-ı Kerîm'de önemle üzerinde durulan konular arasında yer alan infak (sadaka vermek) ve Allah yolunda cihat etmek emirlerine muhatap oldukları zaman da münâfıklar benzer bir tavır sergilemişlerdir. Biri kişinin malını, diğeri ise bedenini Allah yolunda hizmete sunması şeklinde tanımlanabilecek fedakârlık gerektiren bu iki ibadetin, gönlü Allah'a teslim olmamış münâfığa zor geleceği açıktır.¹³² Şüphe yok ki malını Allah yolunda harcamak istemeyen bir şahsiyet, kendi varlığını bu dava uğruna ortaya koyamaz. Yukarıda duygusal yapıları açıklanırken belirtildiği üzere münâfıklar ölüm korkusu taşımaları ve dünyevî menfaatlerini gözetmeleri sebebiyle Allah yolunda savaş durumu söz konusu olduğunda, her seferinde müslümanları yalnız bırakmışlardır. Meselâ Uhud, Hendek ve Tebük savaşlarında farklı şekillerde olsa da savaşa katılmamak noktasında aynı tutumu sergilemişlerdir.

Aslında naslarda ibadetleri isteksiz bir tavırla yerine getirmek, âdeta bir vazifeyi baştan savarcasına hızlıca ifa etmek, münâfığın hali olarak tasvir edilmek suretiyle ibadet hayatlarında da müminlerin kaçınmaları gereken davranışlar belirtilmektedir.

b. Sosyal Hayatta Münâfıklar

Kendi iç dünyalarında sükunete erememiş, kendileriyle bile barışık olmayan münâfıkların diğer insanlarla kurduğu ilişkilerde de bu yapılarının olumsuz

¹²⁹ en-Nisâ 4/142; krş. et-Tevbe 9/54.

¹³⁰ Buhârî, "Ezân", 34; "Mevâkît", 20; krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 424, 466, 472, 531, V, 57; Müslim, "Mesâcid", 252; İbn Mâce, "Mesâcid", 18; Ebû Dâvûd, "Salat", 47; Nesâî, "İmame", 45

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 185,247; Müslim, "Mesâcid", 195; Ebû Dâvûd, "Salat", 5; Tirmizî, "Salat", 6; Nesâî, "Mevâkît", 9.

¹³² et-Tevbe 9/54.

yansımaları göze çarpmakta, ekonomik ve kültürel hayatı bozmaya çalışmakla sosyal hayatta daimî bir sorun kaynağına dönüşmektedirler. Özellikle Medine döneminde nâzil olan âyetlerde münâfıkların sosyal hayatta sergiledikleri menfî tutumlar konu edinilmekte, daha önce değinildiği gibi onların yalan söyledikleri ve yalan yere yemin ettikleri¹³³ açıklanmaktadır. Münâfıkların sosyal hayattaki insicam ve düzeni zedeleyen çeşitli eylemleri mevcut olmakla birlikte bu konuda Kur'an'da yer alan en dikkat çekici olaylardan biri Hz. Âişe hakkında yaptıkları iftiradır. Bu olayda açıkça görüldüğü gibi münâfıklar sadece sıradan inananlara değil toplumda seçkin konumda bulunan Hz. Peygamber'in ailesine de iftira etmekten çekinmemişlerdir.¹³⁴ Nitekim vahiy onların "şehirlerde kötü haber yaydıklarını,¹³⁵ kötülüğü hâkim kılıp iyiliğe engel olmaya çalıştıklarını¹³⁶, günah, düşmanlık ve Peygamber'e isyan konularında gizli faaliyetler yürüttüklerini¹³⁷ ve böylece toplumun esenliği için çok önemli olan ekonomik ve kültürel hayatı bozmaya gayret ettiklerini¹³⁸ açıklamak suretiyle müminleri uyarmaktadır.

Münâfıklar kişiler arasındaki ilişkilerde sorun çıkardıkları gibi, kendi menfaatleriyle bağıntılı bir şekilde, ekonomik konularda da sürekli problem olmuşlardır. Servete olan düşkünlükleri yüzünden zaman zaman müslümanlara karşı sert bir dil kullanmış¹³⁹ hattâ Hz. Peygamber'e dahi dil uzatmışlardır. Vahyin de açıkladığı gibi onlar kendilerine mal verildiğinde memnun olmakta, verilmeyince de Allah Resûlü'ne öfke duymaktadırlar.¹⁴⁰

Karakter haline gelmiş bu iç yapılarının aksine münâfıklar, fizikî açıdan beğenilecek bir görünüme sahip olup insanın hoşuna gidecek cümleler de sarfederler.¹⁴¹ Onlar Kur'an-ı Kerim'de "dizilmiş kerestelere"¹⁴² benzetilmektedir. Çünkü münâfıkların dıştan görünümüleri düzgündür ama içleri gelişme kabiliyetinden, irfan ve şuurdan yoksundur, kuru tahtalar gibidir.¹⁴³ Diğer taraftan bir odun parçasının dahi faydası vardır. Ama sıra sıra dizilmiş keresteler, insanın kullanacağı bir malzeme olmadığından faydasızdır. Münâfıklar da topluma faydaları dokunmayan kişiler olup sosyal hayatta sürekli zararlara yol açmaktadır. Kur'an Hz. Peygamber'in yanında iken onayladıkları bir konuyu, onun yanından

¹³³ et-Tevbe 9/62.

¹³⁴ Yıldız, Hz. Peygamber, s. 135.

¹³⁵ el-Ahzâb 33/60.

¹³⁶ et-Tevbe 9/67.

¹³⁷ el-Mücâdile 58/8; krş. en-Nisâ 4/108.

¹³⁸ el-Bakara 2/205.

¹³⁹ el-Ahzâb 33/19.

¹⁴⁰ et-Tevbe 9/58.

¹⁴¹ el-Bakara 2/204; el-Münâfikûn 63/4.

¹⁴² el-Münâfikûn 63/4.

¹⁴³ Elmalılı, a.g.e., VII, 5001.

ayrıldıktan sonra kabul etmediklerini ifade ederek yaptıkları gizli muhâlefete dikkat çekmektedir.¹⁴⁴ Üstelik onlar, inananlara karşı kin nefret hisleri besledikleri için¹⁴⁵ müslümanlara yapılacak bir yardıma da mani olmaya çalışmakta,¹⁴⁶ müminlerin Kur'an'da tanımlanan temel özelliğinin aksine kötülüğü emredip iyilikten alıkoymaktadır.¹⁴⁷ Bu yapıları ile münâfıklar her ne kadar görünüşte müslüman bünye içinde yer alıyorsa da aslında ait oldukları sosyal topluluğa muhalif bir konumda bulunmakta, dolayısıyla İslâm toplumunun dâhilî düşmanları sıfatını almaktadır.

Hız. Peygamber, münâfıklar hakkında vahiy yoluyla bilgi edinmesine rağmen onları İslâm ümmetinin dışına itmemiş, bir taraftan onlara karşı müsamahalı davranırken diğer taraftan fitnelere karşı tedbir almış, özellikle örgütlenmek suretiyle kötülüklerinin yaygınlaşmasına mâni olmuş, bu arada onların niteliklerini açıklayarak teşhir etmiştir.¹⁴⁸ Diğer taraftan Peygamber'in gösterdiği bu toleranslı tutum da bir noktadan sonra vahiy tarafından sınırlanmıştır. Allah Resûlü teşebbüs etmesine rağmen Allah Teâla, açık bir şekilde onların cenaze namazını kılmamasını ve onlar için af dilememesini, yetmiş defa af dilese dahi af edilmeyeceklerini beyan etmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca münâfıklar tarafından inşa edilen mescitte Peygamber'in namaz kılması yasaklanmış¹⁵⁰ ve daha sonra bu mescit onun emriyle yıktırılmıştır. Bu durum onların örgütlenmelerine mâni olduğunu gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Hız. Peygamber'in prensip olarak, onlara karşı farklı ve ayrı bir statü belirlemeyip müslüman muamelesi yapmasının çok yönlü sebepleri olduğu bilinmektedir. Her şeyden önce böyle bir kural müslümanların sabrını ve yüksek terbiyesini ortaya koymaktadır. Diğer, böyle bir tutumla, münâfıkların ileride îman etme yolu açık tutulmakta, en azından, yakınlarının ve çocuklarının gerçek müminlerden olması için uygun bir zemin hazırlanmaktadır. Üstelik münâfıklar, müslüman statüsünde bulunmaları sebebiyle kalben îman etmedikleri pek çok şeyi pratikte yapmaya mecbur kalmışlar, böylece bu dünyada manevî olarak cezalandırılmak suretiyle, gönül azabına maruz bırakılmışlardır.¹⁵¹ Üstelik kimin nifak üzere bulunduğuna Peygamber'in de ancak vahiy ile muttali olduğu göz önüne alınacak olursa, dış dünyada müslümandan ayrı bir münâfık statüsü belirlemek, toplum içinde onlar tarafından oluşturulan ihtilafların yol açtığından daha büyük zararlara sebep

¹⁴⁴ en-Nisâ 4/81.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân 3/119.

¹⁴⁶ el-Münâfikûn 63/7.

¹⁴⁷ et-Tevbe 9/67.

¹⁴⁸ Demircan, *Hız. Peygamber Devrinde Münâfıklar*, s. 124 vd.

¹⁴⁹ et-Tevbe 9/80.

¹⁵⁰ et-Tevbe 9/107-108.

¹⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 240-241.

olabilir. Çünkü inandığını söyleyen insanlar arasında, birbirini nifaka nisbet ederek değerlendirmeler yaygınlaştığı zaman İslâm toplumunun ayırıcı vasfını teşkil eden güven ve huzur ortamı yok edilmiş olur ki, bu toplumun temelden sarsılması demektir.

Değerlendirme ve Sonuç

Ânî ve hızlı kültür değişimlerinin yaşandığı veya mevcut gelenek ve sistemin yerine yeni bir oluşumun hâkim olduğu dönemlerde, bu yeniliğin karşısında net bir tavır alamayan, zayıf karakterli insanlar arasında nifakın zuhûr etmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Nitekim İslâm ümmeti içinde toplu bir nifak hareketi müslümanların belirli bir güç ve hakimiyet elde ettikleri Medine döneminde ortaya çıkmıştır.

Vahiy yoluyla kendileri hakkında bilgi sahibi olan Hz. Peygamber'in genel yaklaşımı, münâfıkları ismen belirlememekle birlikte vasfen anlatmak şeklinde gerçekleşmiştir. O halde bu gün de âyet ve hadislerde geçen nifak alametlerini taşıyan birine münâfık demek uygun değildir. Çünkü kişinin münâfık olup olmadığını sadece Allah bilmektedir. Aksi durum toplumda fitne ve fesada sebep olabilir. Özellikle hadislerde açıklanan nifak özelliklerini taşıyan kişiler için "münâfık oldu" demek yerine "münâfığa benzedi" ifadesini kullanmak daha ihtiyatlı bir yaklaşımdır.¹⁵²

Burada önemli olan menfaatlerine göre konum alan, îman etme kabiliyetlerini yitirmiş, kalpleri hastalıklı, yalancı ve iki yüzlü tiplerin toplumu ifsat edecek faaliyetlerine Hz. Peygamber'in metodu uyarınca engel olmaktır. Daha da önemlisi, nifak özelliklerinin kişinin îman hayatı üzerinde yıkıcı etkiler yapabileceği göz önünde bulundurulmalı ve inananlar nifaka benzeme şeklinde nitelenen bütün tutum ve davranışlardan mümkün mertebe uzak durmalıdır. O halde bir müminin öncelikli uğraşısı başkasının îman hayatı üzerinde değerlendirme yapmak değil, kendi îmanının kemâle ermesi olmalıdır.

¹⁵² Yıldız, Hz. Peygamber, s. 89.